UDK 324:342.53(4-672EU)"2024"
https://doi.org/10.18485/fpn_saborp.2025.18.ch11

David Tadić*

Univerzitet u Beogradu
Srbija

Rekonfiguracija partijske kompeticije: centrifugalne tendencije partijskog sistema Evropske unije

SAŽETAK

Izbori za Evropski parlament 2024. godine doneli su važne strukturne izmene unutar političkih sistema država članica, ali i same Unije. Rad ispituje da li je i u kojoj meri došlo do promene načina kompeticije unutar partijskog sistema Evropske unije nakon parlamentarnih izbora 2024. godine. Putem analize dva saziva Evropskog parlamenta, analize političkih programa i faktora koji utiču na smer takmičenja, autor nastoji da dokaže promenu u smeru takmičenja sa već ustaljene centripetalne kompeticije ka centrifugalnoj kompeticiji, zasnovanoj na uspehu partija koje odudaraju od tipičnih centrističkih pozicija. Istraživanje na prvom mestu daje okvir dosadašnjeg partijskog sistema Unije, sa glavnim fokusom na smerovima kompeticije sve do 2024. godine, te nakon toga analizira rezultate izbora i pruža kriterijume za objašnjenje latentne promene smera takmičenja. Osnovni argument rada je da je dosadašnji centristički sistem postao neprilagodljiv promenama, što dovodi do asimetrične polarizacije,

* Student na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Kontakt email: david.tadic7322@gmail.com

koja sama po sebi nije dovoljna za centrifugalni model. Upravo to dovodi do oštrijih političkih rascepa i samim time kulminira promenom ideje o konsenzusu zasnovanom na centrističkim silama.

KLJUČNE REČI: partijski sistem, Evropska unija, izbori za Evropski parlament, partijska kompeticija

UVOD

Uprkos pesimizmu u vezi sa njihovim opstankom, političke partije još uvek predstavljaju suštinsku komponentu predstavničke demokratije, kako na nacionalnom tako i na nadnacionalnom nivou. Političke partije su akteri koji manje ili više uspešno artikulišu interese građana i prenose njihovu volju do centara moći, oblikujući politički i društveni život u tom procesu. Uz svoje posebnosti, ovakva struktura odnosa postoji i van nacionalnih okvira, prevashodno u Evropskoj uniji i njenom parlamentu. Odnos demokratije i Evropskog parlamenta stoga predstavlja veliki izvor za istraživače Evropske unije, te je logično pretpostaviti da će izbori za poslanike Evropskog parlamenta doneti i određene zaključke o njihovom funkcionisanju, manjkavostima, ali i pravilnostima koje se mogu uočiti od ciklusa do ciklusa. Evropski parlament je ubedljivo institucija koja je pretrpela najveće promene; nekada suštinski savetodavno telo, Evropski parlament godinama transformiše svoju ulogu unutar političkog sistema Evropske unije. Od trenutka od kada se poslanici biraju iz redova država članica, Evropski parlament postaje istraživačko pitanje komparativista, psefologa i istraživača evropskih studija. Postojeća literatura vezana za političke partije i Evropsku uniju uglavnom svoj fokus stavlja na međusobni i obostrani uticaj EU i nacionalnih partija sa njihovim programima i kampanjama, dok je, s druge strane, jako mali broj radova analizirao odnose između samih aktera unutar parlamenta Evropske unije, odnosno partijski sistem EU.

Osnovna teza koju iznosimo u ovom radu može se sumirati u sledećem istraživačkom pitanju: *da li postoji tendencija partijskog sistema Evropske unije da promeni svoj smer takmičenja od centripetalnog ka centrifugalnom modelu?* Analizu radimo u svetlu poslednjeg izbornog ciklusa iz 2024. godine, za koji smatramo da je prvi koji je doveo do određenog diskontinuiteta sa dosadašnjom praksom. Kako bismo došli do zaključka, prvobitno je neophodno ispitati koje su to okolnosti i uslovi koji mogu dovesti do promene smera u nacionalnim partijskim sistemima. Prepoznavanjem tih uslova možemo ispitati kompatibilnost takvih zaključaka sa nadnacionalnom strukturom kakvu srećemo u Evropskom parlamentu.

U prvom delu rada razmatramo dosadašnje zaključke o partijskoj kompeticiji i načinima na koji partije učestvuju u nametanju za vlast unutar političkog sistema. S obzirom na specifikum u vidu načina na koji se izbori održavaju

u Evropskom parlamentu, kao i samog ustrojstva partijskog sistema Evropske unije, ovaj deo nastoji da dokaže primenljivost teorija o partijskoj kompeticiji na evropski partijski sistem. Drugi segment rada tiče se samih izbora za Evropski parlament 2024. godine. U njemu su izneti osnovni podaci i zaključci o izbornom ciklusu, poput broja osvojenih mandata, ali je reč i o promenama koje su se desile u odnosu na prethodne izborne cikluse. Kao osnovnu, ali ne i jedinu referentnu tačku za analizu uzimamo sastav Evropskog parlamenta iz 2019, te ispitujemo koje su se strukturne promene dogodile unutar partijskog sistema. Osnovna teza rada se konačno ispituje u trećem delu, u kojem se postavljeni kriterijumi primenjuju u odnosu na novi sastav parlamenta, dok se pre samog zaključka utvrđuje da li dobijeni model potvrđuje ili osporava tezu o centrifugalnosti partijskog sistema Evropske unije.

PARTIJSKI SISTEM I PARTIJSKA KOMPETICIJA U EVROPSKOJ UNIJI

Partijska kompeticija na nacionalnom nivou predstavlja logičan sled događaja. Političke partije se takmiče za učešće u vlasti i stoga se grupišu u različite koalicije, kolone i grupe, finalno podelivši se na partije vlasti i partije opozicije. Takmičenje se potom odvija između partija vlasti i partija opozicije, ali i između različitih partija opozicije, naročito u sistemima sa visokom fragmentacijom. U zavisnosti od njihovog međusobnog pozicioniranja, sistem može ispoljiti dva modela takmičenja. Prilikom centripetalne kompeticije akteri i partijski sistem u celini teže zauzimanju centra jednodimenzionalnog političkog sistema (levo-desno). To čine putem težnje za glas medijalnog birača, suštinski privlačeći sve partije ka sredini. Nasuprot tome, centrifugalna kompeticija predstavlja model takmičenja u kome krilne partije (partije desnice i levice) pokušavaju da preuzmu glasače centralnih partija. Kako je prostor u centru opterećen, najbolji ishod po njih je pomeranje i privlačenje aktera unutar sistema ka svojim polovima. Partijska kompeticija nije samo pitanje „ko je protiv i ko je s kime"; Sartori (Giovanni Sartori) dolazi do zaključka da se partijski sistemi oblikuju u velikoj meri od načina takmičenja koji su prisutni u istom. Sartori tako tvrdi da u slučaju dvopartijskog sistema bilo kakav vid centrifugalnog takmičenja ima „samoubilački ishod po sistem", dok će sistemi sa tri do pet partija proizvesti bipolarnu konfiguraciju pogodnu za centripetalno takmičenje (Sartori 2005, 282). Prateći Mejera (Peter Mair), možemo doći do dva osnovna zaključka u vezi sa smerovima takmičenja: prvi je sličan Sartorijevom kriterijumu relevantnih partija u tome da su relevantne partije one koje su umešane ili one koje menjaju smer takmičenja, dok je drugi taj da promena partijskog sistema zavisi od promene strukture takmičenja (Mair 2006, 65).

Partijski sistem Evropske unije zasnovan je na mreži odnosa Evropskih parlamentarnih političkih grupa (EPPG), unutar kojih poslanici Evropskog parla-

menta deluju i za koje se opredeljuju na osnovu njihove pripadnosti nacionalnim i evropskim političkim partijama (evropartijama). Evropartije predstavljaju takođe specifičan vid organizovanja u obliku vanparlamentarnih transnacionalnih partijskih federacija. Svaka država članica daje različiti broj poslanika, u zavisnosti od veličine i broja stanovnika države, po principu regresivne proporcionalnosti. Činjenica koja može komplikovati istraživanje i uopštavanje zaključaka o partijskom sistemu EU jesu različiti oblici izbornih sistema koji se koriste na nacionalnim nivoima. Uprkos tome, u odabir izbornog sistema su ipak ugrađene tri „prepreke" usled kojih dolazi do izvesnog nivoa koherentnosti i uniformnosti širom EU: 1) sistem mora biti proporcionalan, 2) izborne jedinice se mogu prekrajati tako da ne izmene drastično ishod glasanja i 3) izborni prag ne sme biti viši od 5% (Marti & Maciejewski 2024). Iako na prvi pogled deluje da se partijski sistem Evropske unije može posmatrati na isti način kao i partijski sistem njene najvažnije članice, Nemačke, s obzirom na to da struktura oba sistema deluje preslikano (iste partijske porodice, partijski sistem sa dve velike partije i sličnost u takmičenju), smatramo da ovakav pristup nije adekvatan za ispitivanje prirode partijskog sistema EU. Pored ostalih, osnovni razlog je u tome da ova dva partijska sistema poznaju različite uticaje u vidu njihovih izbornih sistema, baš iz razloga što mešoviti sistem Nemačke igra veliku ulogu u oblikovanju volje birača, te stoga i samog partijskog sistema.[1]

Adekvatniji pristup da se razume struktura partijskog sistema Evropske unije jeste kroz prizmu „tri lica" partijske organizacije, koju su izneli Kac (Richard S. Katz) i Mejer. Oni tvrde da prvo lice partijske organizacije jeste partija na javnim funkcijama (*party in public office*), drugo lice je partija na najnižim nivoima sa svojim članstvom i simpatizerima (*party on the ground*), i treće lice predstavlja centralu, odnosno glavni odbor partije, sa svojim komitetima ili sekretarijatom (*party central office*) (Katz & Mair 1993, 594). Većina nacionalnih partija se može uklopiti u ovaj model. Kada ovaj analitički okvir prebacimo na dimenziju partija u Evropskom parlamentu, prvo lice predstavlja Evropska parlamentarna politička grupa (EPPG), drugo lice jesu nacionalne partije, dok je treće lice oličeno u vidu Evropskih političkih partija (EuPP) (Calossi & Cicchi 2019, 15). Ovakav okvir odgovara našem modelu istraživanja jer nam otkriva direktnije veze međusobnog uticaja različitih „lica". U našem modelu je to uticaj drugog (ponašanje birača na nacionalnom nivou) i trećeg lica (formiranje politika putem političkih programa) na prvo.

---

1 Mandatno kompenzacioni mešoviti izborni sistem Nemačke otvara prostor za strateško glasanje. Primer je taj da partije mogu pozvati svoje birače da jedan glas daju njima (recimo, glas iz nominalnog nivoa mogu dati jednoj od dve velike partije), dok drugi glas mogu dati svom budućem koalicionom partneru (listovni glasovi će tako pripasti manjoj partiji koja ima veću mogućnost da bude predstavljena). Relativno slični proporcionalni sistemi unutar EU ne poznaju ovakve podsticaje.

Prateći se logikom koju su Sartori i Mejer izneli o prirodi partijskog sistema u zavisnosti od modela takmičenja u njemu, zajedno sa činjenicom da partijski sistem EU odlikuje višepartijska konfiguracija, mogli bismo pretpostaviti centrifugalni model takmičenja. Takvu tvrdnju možemo dopuniti i odlikama samog partijskog sistema u vidu polarizacije i fragmentisanosti, no praksa nas uverava drugačije. Centripetalni model takmičenja ispoljen u evropskom sistemu možemo razumeti putem Karamanijevog (Daniele Caramani) koncepta okupiranog centra, gde dve velike EPPG u vidu EPP (European People's Party, centar-desno) i S&D (Socialists & Democrats, centar-levo) zauzimaju poziciju između levih i desnih opcija, te se kao takve uspevaju održati na vlasti, usled čega postaju neresponsivne, ali ne bivaju kažnjene u sledećem izbornom ciklusu zbog nepostojanja održive alternative koja bi uspešno zamenila takav sistem (Caramani 2013, 245). Drugi pristup analizi partijske kompeticije u evropskom sistemu sadržan je u konceptu pivotalne centar partije (*pivotal center party*), koju je uveo Keman (Hans Keman), a na koju se Grin-Pedersen (Christoffer Green-Pedersen) referiše. Nju definišemo kao partiju sa dveju karakteristika: prva je ta da je ona locirana u sredini političkog sistema koji je jednodimenzionalan, dok je druga ta da je partija okupirala najveći broj parlamentarnih mesta (Green-Pedersen 2004, 326). Grin-Pedersen tako primećuje da su jedina dva načina da „krilne" partije (*wing parties*) osvoje političku vlast ta da se ujedine sa centrističkom partijom, formirajući centar-levu ili centar-desnu vlast, ili da naprave široku koaliciju između sebe (Green-Pedersen 2004, 327). U našem sistemu, pivotalna centar partija jeste grupa Evropske narodne partije (EPP).

Objašnjenja za izborni uspeh krilnih partija u evropskom kontekstu kreću se od institucionalnih uticaja, socio-ekonomskih faktora do ideoloških preferencija birača. Dominantan pristup sadržan u tezi o drugorazrednim izborima (*second-order elections*) pretpostavlja da birači glasaju po drugim kriterijumima od onih na nacionalnom nivou. Izbori nisu percipirani kao od prevelike važnosti, birači eksperimentišu sa manjim partijama niže i mogu glasati protestno, odnosno kažnjavati pobednike nacionalnih izbora (Reif & Schmitt 1980, 9–10). Već pomenuta manjkavost uniformnog izbornog sistema, odnosno činjenica da su izbori za Evropski parlament još uvek skup 28 (danas 27) nacionalnih izbora, te i da postoji još uvek slaba zainteresovanost birača za njih i ostali razlozi, navode Milovanović i Radić-Milosavljević da izbore za Evropski parlament okarakterišu kao evropeizovane drugorazredne nacionalne izbore (Milovanović i Radić-Milosavljević 2019, 68). Odnos krilnih partija unutar evropskog sistema ipak nije ujednačen; sve je više govora o usponu i rastu desnice, naročito u kontekstu antisistemskih grupa. Jednu od mogućih nezavisnih varijabli za veću podršku antisistemskim partijama možemo pronaći u tezi koju Rodrigez-Pose (Andrés Rodríguez-Pose) naziva „pobunom mesta koja više nisu važna", gde „mesta koja više nisu važna" (ruralni i periferni delovi zemlje) u većoj meri koriste biračku kutiju, ali i klasičan revolt, kako bi se pobunila protiv osećaja zaostalosti, manjkavosti bilo kakvih mogućnosti ili prosperitetne budućnosti (Rodríguez-Pose 2018, 190). Takođe, pored teritorijalnih

i socio-ekonomskog faktora, brojni su autori koji su primetili vezu između antisistemskog glasa među starijim biračkim telom, kao i onima koji nemaju visok stepen formalnog obrazovanja (Dijkstra, Poelman & Rodríguez-Pose 2024, 241). Na sličnom tragu su Noris (Pippa Norris) i Inglehart (Ronald Inglehart) u svojoj knjizi *Cultural Backlash*, u kojoj tvrde da postoji izvesna veza između anti-sistemskog glasa i generacije kojoj pripadaju glasači. Suštinski, Noris i Inglehart tvrde da postoji svetski trend liberalizacije stavova građana; društva vremenom postaju otvorenija, ali u njima ostaju određene kohorte starijih građana koje nisu sposobne da usvoje postmaterijalističke vrednosti i ostaju pri svojim konzervativnim stavovima. U takvoj strukturi odnosa autori veruju da vremenom dolazi do „tačke prekretnice" (*tipping point*) u kojoj generacija neobrazovanih, starijih belaca, doskoro dominantne društveno-političke grupe, gubi svoj uticaj i privilegije u društvu i postaje prirodni saveznik za partije i pokrete koji obećavaju nacionalnu suverenost, ograničavanje multikulturalnosti i odbranu tradicionalnih vrednosti (Norris & Inglehart 2019, 16).

MODEL ISTRAŽIVANJA

Dizajn istraživanja koji koristimo u ovom radu zasniva se, sa jedne strane, na deskriptivnoj analizi sastava, te osnovni predmet ispitivanja predstavljaju dva sastava Evropskog parlamenta (prvi je iz 2019. godine, drugi je iz 2024. godine). Pažnja je u najvećoj meri posvećena broju osvojenih mandata svake pojedinačne grupe u odnosu na prošli izborni ciklus, jer nam to govori o potencijalnom budućem uticaju neke od grupa na sistem u celini. Sa druge strane, putem analize političkih programa evropskih partija koje čine EPPG, dolazimo do zaključka o ideološkoj opredeljenosti samih grupa, iz čega se dalje može izvući zaključak o njihovim koalicionim potencijalima. Koristeći se jednodimenzionalnim modelom (levo-desno) ispitujemo pozicioniranje različitih grupacija u odnosu na pivotalnu centar partiju. Analiza sastava je takođe u jednoj izvesnoj meri potpomognuta komparativnim pristupom, jer ono što se suštinski ispituje u radu jeste diskontinuitet sa dosadašnjim sastavima parlamenta i pozicioniranjem grupa unutar njega. Stoga, osnovne tačke analize jesu same grupe unutar parlamenta, tj. broj njihovih mandata, koalicioni potencijal i ideološka opredeljenost, kao faktori uticaja na smer takmičenja. Teorijski zaključci vezani za uspeh krilnih partija, prevashodno desnih, pružaju nam pretpostavku da će birači na evropskom nivou kažnjavati pobednike prethodnih nacionalnih izbora, kao i to da bi ti birači trebalo da pripadaju kohorti starijih i konzervativnih delova biračkog tela.

Kako bismo mogli tvrditi da postoji čist model centrifugalne kompeticije, naša analiza mora zadovoljiti tri kriterijuma. Prvi je taj da, dokle god broj mandata krilnih partija raste u poređenju sa prethodnim ciklusom, postoji veći prostor za njihov uticaj na sistem u celini. Drugi kriterijum je taj da ako koali-

cioni potencijal krilnih partija (grupa) omogućava pomeranje ka polovima putem privlačenja dve partije centra (S\&D levo, EPP desno) ili daljeg odaljavanja krilnih partija, možemo utvrditi jasnije profilisanje polova. Treći kriterijum je taj da ukoliko grupe postaju ideološki polarizovanije možemo očekivati oštrije rascepe između njih, ponovno gurajući ih bliže svojim polovima. Primenom modela „tri lica" ispitujemo direktne uticaje ideološke opredeljenosti evropartija na Evropske parlamentarne političke grupe i preslikavanje nacionalnih partijskih sistema na evropski nivo. Za tendenciju sistema da ide ka jednom od dva modela takmičenja nije neophodno da sva tri kriterijuma budu ispunjena, s obzirom na blizinu izbornog ciklusa. Dovoljno je da u novom sastavu postoje jasno ispoljene razlike u odnosu na prethodne cikluse. Zaključno, ako je model istraživanja koji je iznet adekvatan, možemo utvrditi postojanje tendencije partijskog sistema Evropske unije da ide ka centrifugalnoj kompeticiji, zasnovanoj na pomeranju kako centrističkih partija ka svojim polovima tako i jačanju stavova partija koje se nalaze bliže polovima.

ANALIZA ASIMETRIČNE POLARIZACIJE PARTIJSKOG SISTEMA EVROPSKE UNIJE

Brojčana snaga

Po dizajnu koji smo izneli u prethodnom poglavlju neophodno je prilikom analize oba parlamentarna sastava pozvati se na tri kriterijuma, videti koji su odnosi unutar modela „tri lica" i ispitati kompatibilnost nalaza sa teorijskim modelima partijske kompeticije. Raspodela snaga unutar Evropskog parlamenta nakon izbora 2024. godine zasniva se ponovo na dominantnoj poziciji dve centrističke grupe. EPP desnog centra, koja je na ovim izborima osvojila više mandata nego na prošlim (188 mandata, tj. 26,11% u odnosu na 179 mandata, odnosno 25,39%), i centar-levo S&D, koja je izgubila samo 2 mandata (136 mandata, odnosno 18,89%). Prva promena u odnosu na prošli saziv jeste liberalna Renew grupa, koja umesto 13,9% mandata (98) iz 2019. godine ovaj put osvaja znatno manje, 10,69% (77). Njeno treće mesto zauzima krilna partija desnice, bivši ID (*Identity and Democracy*), koji je 2019. godine osvojio tek 6,95% (49), dok 2024, rebrendiran u vidu PfE (*Patriots for Europe*), osvaja 11,67% (84), a odmah iza te grupe se nalazi još jedna desna grupa, ECR (*European Conservatives and Reformists*) sa 10,83% (78), što Renew grupu stavlja na peto mesto po raspodeli mandata. U zbiru, PfE, ECR i nova, krajnje desna grupa ESN (*Europe of Sovereign Nations*) osvojili su 25,97% (187) mandata, što je skoro pa identično broju mandata koji je EPP osvojio.

Na levoj strani spektra, pored S&D, prva promena usledila je u vidu drugih gubitnika, Zelenih (*Greens/European Free Alliance*); od 9.92% (70) mandata iz 2019. padaju na 7,36% (53), dok Levica (*The Left*) dobija blago poboljšanje u

vidu od 6,39% (46) mandata u odnosu na 5,24% (37) mandata iz 2019. godine, potpomognuti ulaskom italijanske partije „Pokret 5 zvezdica" (*Movimento 5 Stelle*). Novina je i to da je ove godine mnogo manji broj neopredeljenih poslanika; sa 63 u prošlom ciklusu na 33 u novom sastavu. Zaključak je taj da broj mandata krilnih partija nakon izbora 2024. godine jeste u izvesnom porastu. Dok je tačno da su krilne partije levice oslabljene po brojčanoj snazi, krilne partije desnice u zbiru imaju brojčano onoliko mandata koliko ima pivotalna centar partija u našem sistemu. Šta im to dalje omogućava jeste povećani uticaj na postavljanje agende. Čak i u slučaju u kome EPP ne želi da se pridruži desnom bloku, on uspešno šalje signal za dalju profilizaciju grupa (moraju se jasnije opredeliti pri glasanju), nešto što je u dosadašnjem sistemu ostalo po strani, upravo zbog neresponsivnog karaktera centripetalnog modela.

Trenutna konstelacija snaga dve velike partije nije dovoljna za formiranje većine bez jedne od manjih partija, što potvrđuje brojčani raskorak u odnosu sa prošlim sazivima. Kao i na prošlim izborima, potvrđuje se trend fragmentacije biračkog tela u kontekstu da su birači spremniji da glasaju za manje partije koje nisu standardno predstavljene unutar vladajućeg bloka. Faktor koji predstavlja izvestan diskontinuitet sa ovakvom praksom jeste stepen fragmentacije. Dok je na prošlim izbornim ciklusima biračko telo uglavnom bivalo rasuto između manjih partija koje jesu ili naginju centru, kao što je to Renew grupa i u par navrata grupa Zelenih, ove godine ta fragmentacija ide u pravcu desnih i antisistemskih grupa i u manjoj meri levih, blago evroskeptičnih grupa. Objašnjenja za porast krilnih partija će kasnije biti podrobnije ispitana, dok su razlozi za slabe rezultate partija okupljenih oko Renew grupe uglavnom smešteni u neprilagodljivim, previše umerenim i neinovativnim predlozima politika. Budući da su neretko te nacionalne partije činile vlast u nekim od država članica Unije, drugorazredni model ovde može objasniti kažnjavanje ovakvih partija na evropskom nivou. Slično objašnjenje je ponuđeno i za gubitak glasova unutar grupe Zelenih, upravo zbog njihovog učešća u centrističkoj vlasti, kako na evropskom nivou u vidu šire koalicije centra iz prethodnog ciklusa tako i na nacionalnom nivou (u Nemačkoj su bili deo vladajuće većine) (Schminke 2024).

Koalicioni potencijal

Prilikom analize mogućih koalicija treba imati u vidu da one neretko nastaju *ad hoc*, tačnije da poslanici Evropskog parlamenta svoje koalicije grade glasanjem za određene predloge politika. U Grin-Pedersenovom modelu pivotalne centar partije vidimo da je jedini način da krilne partije utiču na vlast taj da naprave koaliciju sa pivotalnom centar partijom. Centripetalni model takmičenja potvrđuje se u sastavu iz 2019. godine u više faktora. Koalicija levice (The Left, G/EFA, S&D) je tada imala 245 poslanika, što znači da nije mogla da učestvuje u formiranju političke agende bez pomoći pivotalne centar partije, EPP, iako je

u svojoj grupi posedovala jednu od dve grupe identifikovane kao sastavni deo „okupiranog centra". Koalicija desnice (ID, ECR, EPP) ima nešto više poslanika, 297, no čak ni ona nije mogla da utiče na formiranje vlasti, čak i sa pivotalnom centar partijom i jednom od partija okupiranog centra. Koalicija centra (S&D, Renew, EPP) imala je apsolutno dominantan položaj sa 415 poslanika, pivotalnom centar partijom i obe partije okupiranog centra, bez mogućnosti da bude ugrožena od strane krilnih partija, tačnije koalicija desnice ili levice. U proširenom formatu, koalicija šireg centra (S&D, Renew, EPP + G/EFA) ima 485 glasova i pridruženu jednu od partija iz redova krilne grupe. Centripetalni model takmičenja je tu potvrđen usled broja mandata partija centra, niskog koalicionog potencijala krilnih partija (sa jedinim izuzetkom u vidu G/EFA) i nedovoljne ideološke polarizovanosti između samih grupa, usled koje ne možemo govoriti o mogućnosti promene smera takmičenja. Ovakav vid centripetalnog takmičenja, koji najviše odgovara modelu okupiranog centra, reprodukuje se u svim izbornim ciklusima od 1979. godine kada su dve velike grupe formirane, uz postepene izmene i konstantno približavanje dve velike grupe ka centru sistema. Jedno od mogućih objašnjenja zašto model takmičenja u Evropskom parlamentu odudara od teorijskih zaključaka koje je pružio Sartori leži u često izgovorenoj floskuli da se sistemi grade i održavaju kako bi koristili partijama vlasti. Održavanje ovakvog modela takmičenja je važno za njih jer su partije, tj. grupe centra te koje su sagradile sistem, te je u njihovom interesu da *status quo* ostane konstantan kroz cikluse.

Grafikon 1. Centripetalnost partijskog sistema Evropske unije

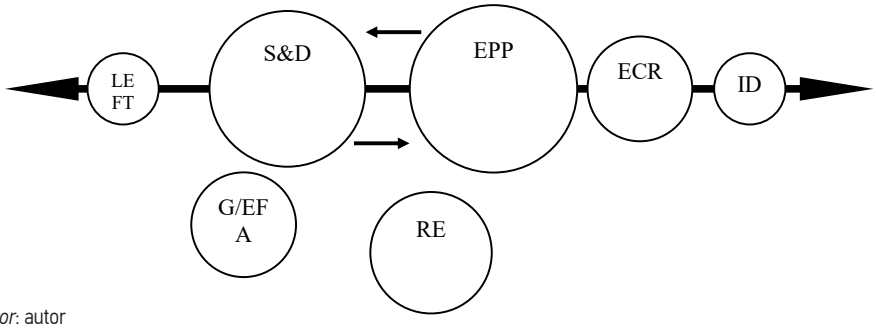

Izvor: autor

Isti kriterijumi analize primenjeni na sastav parlamenta nakon izbora 2024. godine daju znatno drugačiju sliku. Koalicija levice (The Left, G/EFA, S&D) sada daje 235 poslanika, sa najmanjom šansom za uticaj čak i ako bi pridobila Renew (312 ukupno), što se može desiti pri glasanju o antimilitarističkim politikama, identitetskim pitanjima i pitanjima o zaštiti životne sredine. To suštinski znači da, uprkos blagom rastu krajnje leve grupe i održavanju stabilnog broja mandata centar-leve partije, klasične leve, pa čak i centar-leve politike su u ovakvoj konstelaciji snaga skoro u potpunosti blokirane, odnosno da je broj mandata

grupa levice čak i opao u poređenju sa prošlim ciklusom (-10) i da koalicioni potencijal nije u tolikoj meri povećan. Glavni krivac za umanjeni uticaj na formiranje politika u ovom bloku jesu Zeleni, ali i veći broj opredeljenih poslanika unutar sistema. Sa druge strane, koalicija centra (EPP, S&D, Renew) osvaja 401 mandat, što joj i dalje omogućuje učvršćeni uticaj na agendu i dnevni red. Na kraju, koalicija desnice (EPP, ECR, PfE, ESN) bi imala 375 poslanika. Ovakav raspored snaga omogućava veći uticaj EPP da postavlja agendu nego drugoplasiranoj S&D, jer EPP sada ima veći manevarski prostor za pomeranje u desnu stranu spektra. Ipak, ovim se otvara veći rizik, jer postoji mogućnost da EPP grupa bude kažnjena usled saradnje sa grupama koje su okarakterisane kao antisistemske, te je pitanje koliko model može biti održiv.

U krajnjoj liniji, nalazi o koalicionom potencijalu Evropskih parlamentarnih političkih grupa nas navode na zaključke o promeni dinamike samih koalicija usled pojavljivanja novih alternativa pri glasanju za određene politike. Ove alternative se pre svega odnose na veću mogućnost za uticaj desnih grupa na političke predloge, dok, sa druge strane, leve politike koje se tiču socijalnih ili pitanja životne sredine ostaju ublažene, što nam daje i drugi zaključak u vidu umanjenih mogućnosti za progresivnije koalicije. Porast antisistemskih glasova vidljivih u okviru većeg broja mandata krajnje desnih grupa predstavlja izazov za buduće formacije koalicija, ali i onemogućavanje određenih predloga politika usled međusobnog dogovaranja između ostalih grupa (blokiranje određenih inicijativa kao uslov za glasanje protiv predloga desnih grupa).

Ideološka opredeljenost i polarizacija – „treće lice"

Dok dve slike parlamenta pružaju određene odgovore na pitanja budućeg uticaja određenih grupa i njihove brojčane snage u odnosu na prethodne cikluse, one nam ne nude previše uvida u to šta je dovelo do opadanja ili povećanja mandata određene EPPG. Koalicioni potencijal nam tako može dati ograničene uvide u to kakav je sistem po stepenu polarizacije, dok, sa druge strane, politički programi samih partija i način na koji je vođena kampanja daju dalekosežnije uvide u ideološku opredeljenost i polarizovanost sistema. Kada govorimo o programskim platformama EPPG one su skoro pa uvek opisane u manifestu najvažnije, tačnije najveće evropartije unutar te grupe. Model tri lica partijske organizacije se ovde može primeniti pri analizi u vidu ispitivanja uticaja trećeg lica, evropske političke partije, na prvo lice, odnosno EPPG.

Tako je EPP unutar EPP grupe svoj manifest za 2024. godinu iznela na sličan način na koji je to učinila 2019, sa malo većim fokusom na samostalnu zaštitu Evrope s obzirom na geopolitičku situaciju (EPP 2024). Budući da su grupa koja veći deo istorije Evropskog parlamenta ima najveći broj mandata, te i najveći uticaj na agendu, nema razloga da očekujemo promenu u njihovim programima i kampanjama. Sa druge strane, Renew grupa je svoj manifest, u okviru ALDE partije, iznela bez preterano velikih promena u odnosu na njene

liberalne politike, naglašavajući ponovo „rast ekonomije zarad slobode građana EU" (ALDE 2024), dok su Zeleni za ove izbore uzeli čvršći stav po pitanju zaštite životne sredine i socijalnih politika (G/EFA 2024). Činjenica koja umnogome podržava našu tezu o pomeranju takmičenja ka polovima predstavlja i to da su jedino leve partije unutar grupa (The Left, G/EFA, S&D) otvoreno i jasno okrivile konzervativne, ali i liberalne partije za uspeh i rast krajnje desnih partija širom Evrope. Leve partije su i preciznije svrstale sebe po standardnoj jednodimenzionalnoj liniji podele levo-desno, implicirajući više na egalitarističkim, antimilitarističkim, identitetskim i politikama u vezi sa zaštitom životne sredine (The Left 2024, G/EFA 2024, PES 2024). Još uvek je dominantan i osnovni rascep sadržan u jednodimenzionalnoj podeli levo-desno, s tim da je ovaj ciklus posebno produbio međupartijske razlike, ne ostavljajući puno prostora za teme centra.

Polarizacija se naročito vidi u programskim platformama svih desnih partija, koje su neretko naglašavale i jedinstveni evropski identitet u kontrastu sa rastućim multikulturalističkim politikama, koje često zauzimaju važno mesto u liberalnim i levim programima (ECR 2024a, ESN 2024). Primera radi, karakterizacija „liberalno progresivističke ideologije" kao izazivača evropskom kulturnom identitetu posebno je istaknuta u publikacijama i programu ECR (ECR 2024b). Unutar desnog bloka je antisistemski karakter mnogo izraženiji u odnosu na drugi pol; opis institucija Evropske unije kao zarobljenih od strane nepotrebnih birokratskih struktura primetan je u sva tri programa krilnih partija desnice (PfE 2024, ESN 2024). Evropske teme su svakako u većem fokusu, te je primetno da sve političke platforme dele zajedničku karakteristiku u vidu većeg fokusa na pitanja koja se odnose na nadnacionalnu strukturu. Predizborne kampanje, kao što je i slučaj u prošlom izbornom ciklusu, nastavljaju trend evropeizacije tema, uokvirivši nacionalna pitanja u širi evropski kontekst. Spoj nacionalnog i evropskog elementa može objasniti i relativnu stabilizaciju večito upitnog pitanja izlaznosti birača na izbore za Evropski parlament, te je, kao i u prošlom ciklusu, izlaznost zadržana na 50,74% (European Union 2024). Tako su pitanja koja pre svega pogađaju nacionalni nivo, poput stambene krize, ekonomskog rasta i ekonomske stabilnosti ili produžetak migrantske krize, kao i pitanje opstanka demokratskih institucija i novih inicijativa u oblasti zelenih politika, dobila novo evropsko ruho.

Uticaj nacionalnih partijskih sistema – „drugo lice"

U modelu koji su izneli Kac i Mejer, a koji potom Kalosi adaptira za partijski sistem EU, drugo lice partijske organizacije na evropskom nivou predstavljaju nacionalne partije koje su članice neke od relevantnih EPPG. Dominantan konsenzus oko drugorazrednog pristupa evropskim izborima pretpostavlja da bi njihov uticaj trebalo biti u izvesnoj meri zanemaren iz razloga što birači pri izborima za Evropski parlament koriste drugačiju logiku nego što to čine pri

izboru partija „kod kuće". Takav teorijski okvir pretpostavlja da su glasači slobodniji pri svom glasanju iz razloga što je ishod manje rizičan; kako ne postoji tradicionalna struktura vlasti unutar EU i s obzirom na to da su nacionalne države još uvek suverene u svojim odlukama, birači imaju više prostora za eksperimentisanje. Takođe, teorijski model tvrdi da će glasači iskoristiti svoj glas da kažnjavaju partije vlasti na evropskim izborima, jer su oni često nakon nacionalnih parlamentarnih izbora, te birači imaju mogućnost da glasaju više u skladu sa svojim ideološkim naklonjenostima, kao i da ispolje svoj glas protiv politika koje vode partije vlasti (protestno glasanje). Zaključno, drugorazredni model je dugo bio pogodan u tome što omogućava institucionalno objašnjenje za ponašanje velikog broja birača, bez da uzima u obzir pojedinačnosti svakog slučaja.

Tabela 1. Odnos nacionalne i evropske partijske identifikacije

EPPG	Francuska (EU/izbori 2024)	Italija (EU/izbori 2022)	Španija (EU/izbori 2023)	Nemačka (EU/ izbori 2021)
EPP (centar-desno)	LR (7.25%) / (6.76%)	FI-NM (9.58%) / (9.02%)	PP (34.21%) / (33.06%)	CDU (30%) / (24.1%)
S&D (centar-levo)	RE (13.83%) / (31.2%)*	PD (24.11%) / (19.07%)	PSOE (30.19%) / (31.68%)	SPD (13.9%) / (25.7%)
Renew (centar)	Bd'E (14.6%) / (27.56%)**		CEUS (1.63%) /	FDP (5.20%) / (11.4%)
Greens/EFA (centar-levo ka levici)	LE-EELV (5.5%) / (31.2%)*	AVS (6.79%) / (3.63%)	Ahora (4.91%) / Sumar (4.67%) / (12.33%)	Grunen (11.9%) / (14.7%)
ECR (desnica)	LFF (5.47%) /	Fd'I (28.75%) / (26%)		
PfE (desnica ka krajnje desno)	RN (31.37%) / (24.61%)	Lega (8.97%) / (8.77%)	Vox (9.63%) / (12.38%)	
ESN (krajnja desnica)	LFF (5.47%) /			AFD (15.9%) / (10.4%)
The Left (levica ka krajnje levo)	LFI (9.89%) / (31.2%)*	AVS (6.79%) / (3.63%) M5S (9.98%) / (15.43%)	Ahora (4.91%) / Sumar (4.67%) / Podemos (3.3%) /	Die Linke (2.7%) / (4.9%)
NI			SALF (4.58%) / Junts UE (2.52%) /	BSW (6.20%) / (4.9%)***
	*NFP koalicija ** Ensemble koalicija			***U sklopu *Die Linke*

Izvor: autor

U Tabeli 1 analiziramo odnos nacionalne i evropske partijske identifikacije tako što ispitujemo osvojeni udeo glasova u četiri zemlje EU, koje su izabrane zbog toga što daju najviše poslanika. U tri od četiri izabrane zemlje (Nemačka, Italija, Španija) nacionalni izbori desili su se pre evropskih izbora, što znači da bismo po drugorazrednom modelu mogli da očekujemo kažnjavanje partija vlasti u ovim zemljama, dok su se u četvrtoj zemlji (Francuska) izbori za nacionalni parlament desili nakon evropskih izbora, te je logična pretpostavka da do kažnjavanja neće doći. Osnovno objašnjenje za uspeh desnih grupacija u Evropskom parlamentu prevashodno leži u uspehu nacionalnih desnih partija širom Evrope. Prilikom analize tabele postaje jasno da preslikavanje postoji u velikoj meri, naročito kod desnih partija, dok, sa druge strane, liberalne i partije centra gube svoje glasove. Ovakav odnos mandata nam govori par stvari o dosadašnjim teorijskim modelima vezanim za krilne partije. Prvi zaključak je taj da evropski izbori 2024. godine nisu doveli do kažnjavanja partija vlasti u onim zemljama u kojima je nacionalna vlast sačinjena od strane partija koje pripadaju krilnim grupama u Evropskom parlamentu (u ovom slučaju je to Italija), kako to predviđa model drugorazrednih izbora. Jedina zemlja koja se u određenoj meri uklapa u drugorazredni model jeste Nemačka, gde su partije vlasti (SPD, FDP i Zeleni) dobile manje mandata nego na nacionalnim izborima. Drugi zaključak je taj da nisu samo krilne grupe desnice te koje su osvojile veliki broj mandata. Dok su u Italiji i Španiji leve grupe osvojile više mandata nego na nacionalnim izborima, primer francuskih nacionalnih izbora iz 2024. godine pokazuje odgovor upravo krilnih partija levice na rezultate desnih partija u Evropskom parlamentu. Time izbori za Evropski parlament 2024. godine sa sobom donose određenu novinu. Ukoliko konsenzus oko drugorazrednog pristupa još uvek postoji, ovoga puta deluje kao da izbori za Evropski parlament utiču u većoj meri na nacionalnu politiku država članica EU. Primeri za to jesu upravo Makronovo raspuštanje parlamenta i raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora kao ishod istorijski lošeg rezultata njegove liberalne koalicije okupljene oko platforme *Besoin d'Europe*. Slična situacija dogodila se i u Belgiji, kada premijer Aleksander de Kro podnosi ostavku nakon loših rezultata njegove partije, *Open Vld*, koja je na zajedničkim federalnim i evropskim izborima osvojila tek 5,45%.

Činjenica koja stoji kao nesporna u svim analizama jeste uspon krilnih partija desnice na evropskim izborima. Teorijski okviri za objašnjenje njihovog uspona su izneti prethodno i oni se pozivaju kako na drugorazredni model tako i na uzrast (stariji građani su konzervativniji od mlađih), stepen obrazovanja i teritoriju na kojoj glasači krilnih partija desnice žive. Suprotno svim do sada iznesenim teorijama, nacionalne ankete neposredno pred izbore (Henley & Sauer 2023), ali i postizborne analize (Vinocur & Goury-Laffont 2024) su pokazale porast mlađih birača koji su svoje glasove opredelili za krilne partije, naročito partije desnice, te se čini da okviri „geografije nezadovoljstva", izneti u tvrdnjama Rodrigez-Poza, nisu u potpunosti adekvatni kao analitički instrumenti. Mladi birači, u većini slučajeva, ne pripadaju grupi neobrazovanih, niti

žive u regionima koji su opisani u teorijskom okviru „pobune mesta koja više nisu važna". Ni teza koju su izneli Noris i Inglehart nije potvrđena u ovom izbornom ciklusu; čak je u izvesnom smislu izvrnuta naopačke. Mogući razlozi zbog kojih mlađe biračko telo daje svoj glas antisistemskim partijama, oličenim u našem slučaju u vidu ECR, PfE i ESN grupa, svakako leži pre svega u njihovom glasanju na nacionalnom nivou i njihovoj vezi sa nacionalnim partijama. Tabela 1 je dokazala zavidan nivo preslikavanja nacionalnog glasa na evropski nivo, a upravo je pri analizi nacionalnog glasa pojedinačnih nacionalnih izbora zaključak taj da je za takve partije glas dolazio od strane mlađih birača. U objašnjenju ovakvog fenomena reč je o tome da mladi daju svoj glas desnim partijama zbog krize stanovanja, antimigrantskih i antimultikulturalnih stavova istih, ali se pominje i činjenica da partije desnice neretko predstavljaju novu opciju na izbornom tržištu (Cokelaere 2024). Takođe je razumno postaviti argument da su krilne partije levice, koje su tradicionalno uporište mlađih birača, postale slabo profilisane usled velikog broja unutrašnjih raskola i prepiranja, te i da su u tom procesu izgubile dobar deo svoje partijske identifikacije.

CENTRIFUGALNOST PARTIJSKOG SISTEMA EVROPSKE UNIJE

Čist model centrifugalnog partijskog takmičenja može se razumeti na više načina, no idealno-tipički opis evropskog centrifugalnog modela zahtevao bi strukturu koja bi podsećala na partijski sistem Francuske nakon parlamentarnih izbora 2024. godine. Prikazan na grafikonu 2, vidimo da bi on zadržao trenutni položaj krilnih partija desnice, sa većim pomeranjem pivotalne centar partije (EPP) ka desno, dok bi u sebi sadržao podjednako jake krilne partije levice, sa drugom partijom okupiranog centra (S&D), koja bi bila bliža svom levom polu. U takvoj konfiguraciji sistema jedina grupa koja bi zauzela apsolutnu sredinu jednodimenzionalnog političkog sistema jeste Renew grupa, koja bi nastojala da pridobije umerene glasače krilnih partija. Usled asimetrične polarizacije koja postoji u trenutnom sazivu Evropskog parlamenta, ali i pozicije EPP, koja joj omogućava fleksibilniji položaj od onog koji bi imala u čisto centrifugalnom modelu, ovakav vid takmičenja nije prisutan u trenutnoj konfiguraciji partijskog sistema.

Grafikon 2. Čist model centrifugalne kompeticije

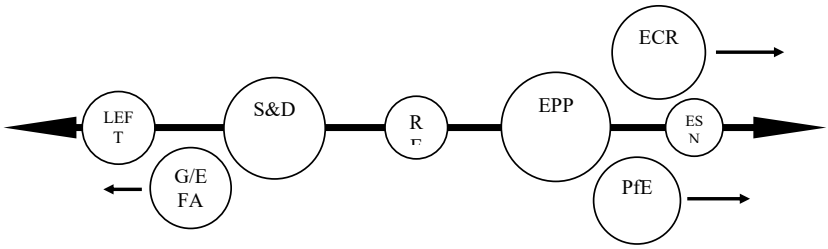

Izvor: autor

Činjenica koliko je partijski sistem Evropske unije ukorenjen u centripetalnoj kompeticiji odražava se prvenstveno kroz dugotrajnost ovakvog modela takmičenja, kao što je obrazloženo u prethodnim poglavljima, no postoje i drugi indikatori o „žilavosti" ovakvog modela koji su primetni, poput pregovaranja sa umerenijim strujama krilnih partija. Sve to skupa pokazuje da su glavni politički akteri unutar EPP grupe prepoznali mogućnost ugrožavanja uloge grupe kao pivotalne centar partije. EPPG centra su i nakon izbora 2024. godine zadržale svoje dominantne pozicije, no one su umnogome umanjene zbog uspeha krilnih partija na nacionalnim izborima (levica u Francuskoj, delom u Irskoj, Grčkoj i Portugalu, ali i Skandinaviji, i desnica u Nemačkoj, Belgiji, Mađarskoj i Italiji), ali i zbog uspeha uglavnom desnih partija na evropskom nivou. Razloge za te uspehe smo izneli u prethodnim poglavljima, no osnovni uticaj na njihov uspeh možemo prepoznati u preslikavanju nacionalnog glasa na evropski nivo, porastu mlađeg biračkog tela, ali i zatvorenosti za promene EPPG centra, o kojoj je bilo prethodno reči. Tu vrstu neresponzivnosti su prepoznali i drugi autori, te će tako Raunio i Magnus Johanson u analizi političkih programa (manifesta) najvećih partija unutar tri grupe (EPP, PES i ALDE) okarakterisati iste kao „ispražnjene od konkretnih predloga" (Raunio & Magnus Johansson 2024, 11). Upravo takva vrsta ponašanja partija, koja po našoj argumentaciji nastaje usled političkog cenkanja EPP i S&D u vidu približavanja centru i rezultuje gubitkom njihovog partijskog identiteta, može doprineti tendenciji partijskog sistema Unije da nakon izbora 2024. godine ide ka centrifugalnoj kompeticiji. Ona prevashodno predstavlja izazov za Renew, koji se može uzeti kao simbol opšteg opadanja centra, primarno zato što oni više neće imati šta da ponude i njihova dugogodišnja uloga *kingmejkera* postaje upitna. Liberalna pozicija tako ostaje bez podrške jer suštinski više ne nudi ništa novo.

Grafikon 3. Mogući model centrifugalnosti partijskog sistema EU nakon izbora 2024. godine

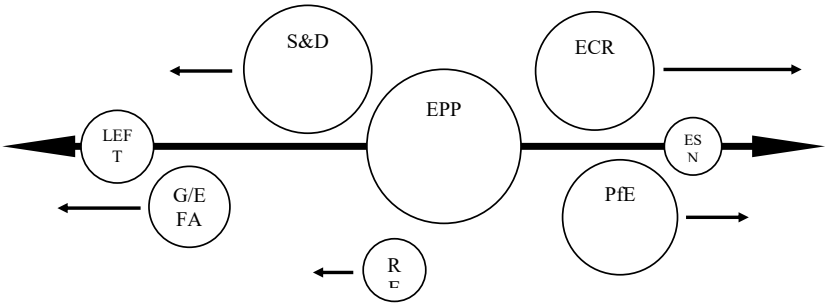

Izvor: autor

Zaključno, osnovni nalazi nam govore da čist model centrifugalnog takmičenja unutar partijskog sistema EU nije strukturiran iz dva razloga: 1) koalicija centra još uvek nije u većoj meri ugrožena da ona ne može samostalno da postavlja agendu ukoliko akteri unutar nje odluče da se ogluše o rast krilnih partija, 2) krilne partije levice još uvek nisu dovoljno jasno profilisane, niti imaju dovoljan broj mandata da bi mogle da utiču na promenu smera takmičenja na način na koji to čine krilne partije desnice. Naša osnovna teza o tendenciji partijskog sistema EU da se kreće ka takvom modelu u sledećim izbornim ciklusima, sa druge strane, deluje mnogo izvesnije. Uslovi za koje verujemo da moraju biti ispunjeni da bi do toga došlo navedeni su u nastavku.

Prvi od njih jeste da blok desnih grupa (ECR, PfE, ESN) pridobije desne glasove unutar EPP. Time bi se sistem u velikoj meri promenio zato što bi pivotalna centar partija promenila svoj smer, okrenuvši se ka jednom od polova. Kao što je već rečeno, formiranje koalicija u Evropskom parlamentu dešava se pri glasanju za određene politike, što dalje omogućava da u jednoj instanci neka grupa može pozicionirati sebe bliže centru, a da pri sledećem glasanju to ne mora da bude slučaj. Primera radi, ako EPP jednom glasa udruženo sa desnim blokom to ne znači da će on uvek biti pozicioniran na desnom polu, naročito ne prilikom njihovih radikalnijih predloga, ali je moguće da učestali šablon glasanja bude kažnjen u sledećem izbornom ciklusu ili da ostale grupe unutar sistema odbiju da sarađuju. *Drugi* uslov je taj da grupe liberalnog centra nastave trend neprilagodljivosti, odnosno da buduće politike koje budu iznošene ne izađu iz okvira sredine političkog sistema. Neprilagodljivost se u ovom slučaju može razumeti i kao gubitak političkog identiteta usled neinovativnih predloga politika i nejasnog profilisanja po različitim pitanjima. Ovaj uslov je važan jer tako centar ostaje okupiran i jedini način da krilne grupe pridobiju glasače jeste dalje pozicioniranje na polovima. *Treći* uslov jeste jasnije profilisanje druge strane, što znači pomeranje centar-levih partija ka levo. Kao što je rečeno, ovo je primetno pri glasanju za manje radikalne predloge The Left grupe u vezi sa identitetskim pitanjima, pitanjima o zaštiti životne sredine i

antimilitarističkim stavovima. Iako pretpostavke da će leve partije zaživeti u Nemačkoj i Irskoj (Cunningham et al. 2024) nisu ispunile svoja očekivanja u potpunosti, ulazak italijanskog „Pokreta 5 zvezdica", kao jedne od većih partija u The Left, otvara mogućnost postepenog pomeranja liberalnih i centar-levo partija ka levom polu. Profilisanje levih partija takođe postaje i mogući odgovor na porast desnice. Francuski parlamentarni izbori iz 2024. godine, izazvani uostalom rezultatima evropskih izbora, doveli su do formiranja apsolutno čistog modela centrifugalne kompeticije unutar partijskog sistema Francuske upravo usled jasnijeg profilisanja levog dela sistema. To nas dovodi do poslednjeg, *četvrtog* uslova, koji je nastavak preslikavanja nacionalnog glasa u sledećim izbornim ciklusima, naročito ukoliko nacionalni partijski sistemi koji se preslikavaju funkcionišu unutar centrifugalnog modela. Ono što je važno da imamo na umu pri razmatranju mogućnosti za centrifugalnost jesu i novi nalazi koje je izneo Arhajmer (Kai Arzheimer) o opadanju difuzne podrške političkom sistemu (Arzheimer 2024). Na primeru opadanja poverenja građana u Savezni ustavni sud Nemačke, prevashodno glasača najveće antisistemske partije „Alternative za Nemačku" (AfD), možemo izvući širi zaključak o uticaju antisistemskih partija na uspostavljene norme liberalnog poretka, kakve u velikoj meri poznaje EU. Sve dokle se trend opadanja difuzne podrške bude nastavio postoji mogućnost jasnijeg profilisanja oba politička pola i veće polarizacije, ponovo usled neodgovornih politika centra. Ovo u teoriji dovodi do veće mogućnosti za dalje razvijanje centrifugalnog modela takmičenja.

ZAKLJUČAK

Primenom modela „tri lica" partijske organizacije, analizom sastava dva Evropska parlamenta i političkih programa grupa unutar njega, izneli smo zaključke o prirodi partijskog sistema Evropske unije i takmičenja koje se u njemu nalazi. Dok tvrdnje o centrifugalnosti partijskog sistema Evropske unije u trenutnoj strukturi snaga ne mogu biti potvrđene usled relativno stabilnog položaja centralnih grupa i asimetričnog odnosa krilnih grupa, analiza je pružila mogući okvir za tendenciju kretanja partijskog sistema Evropske unije ka ovakvom modelu takmičenja. Izbori 2024. godine doneli su mnoga odstupanja od klasičnih teorijskih objašnjenja vezanih za ponašanje birača i načina na koji partijsko takmičenje funkcioniše u Evropskom parlamentu. Naša analiza je u izvesnoj meri pokazala i upitnost toga da li je drugorazredni pristup još uvek adekvatan kao model analize Evropskih izbora nakon ciklusa iz 2024. godine, ali nije išla dalje da ispita sam pristup u celosti. Takođe, buduća istraživanja na temu partijske kompeticije bi mogla analizirati međusobni uticaj između nacionalnih partijskih sistema i načina na koji se takmičenje odvija u njima sa evropskim partijskim sistemom, naročito u svetlu francuskih parlamentarnih izbora i njihove promene partijskog sistema. Finalno, budući da je naš rad sme-

šten u okviru jednodimenzionalnog političkog sistema, trebalo bi u narednim istraživanjima ispitati da li su tendencije postojane i u dvodimenzionalnim ili multidimenzionalnim varijantama.

LITERATURA

Alliance of Alliance of Liberals and Democrats for Europe – ALDE. 2024. *Your Europe, your freedom. Delivering change for you*. https://assets.nationbuilder.com/aldeparty/pages/6401/attachments/original/1712824919/ALDE_Party_2024_Manifesto.pdf?1712824919

Arzheimer, Kai. 2024. "Identification with an anti-system party undermines diffuse political support: The case of Alternative for Germany and trust in the Federal Constitutional Court". *Party Politics*, 31(3): 397–409.

Calossi, Enrico and Lorenzo Cicchi. 2019. "European Parliament political groups and European political parties: development and relationship between two faces of the EU political system". *Quaderni del circolo rosselli (QCR),* 39(2): 15–31.

Caramani, Daniele. 2013. *Komparativna politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Cokelaere, Hanne. 2024. "It's not just boomers, young people are voting far right too". *Politico*. Pristupljeno 22. novembra 2024. https://www.politico.eu/article/europe-young-people-right-wing-voters-far-right-politics-eu-elections-parliament/.

Cunningham, Kevin, Simon Hix, Susi Dennison and Imogen Learmonth. 2024. "Protected: A sharp right turn: A forecast for the 2024 European Parliament elections". *European Council on Foreign Relations*.

European Conservatives and Reformists Party – ECR. 2024a. *Manifesto for the European elections*. https://drive.google.com/file/d/1GWy-8garJEV8pSRpSZBOlOo3wxBPp06p/view.

European Conservatives and Reformists Party – ECR. 2024b. *The Benedictine vision: A charter for conservative values*. https://ecrgroup.eu/files/ECR_CHARTER_OF_VALUES_Subiaco_2024.pdf.

European Greens – G/EFA. 2024. *Courage to change*. https://www.datocms-assets.com/87481/1713876249-manifesto_2024.pdf.

European Left – The Left. 2024. *European elections manifesto 2024*. https://www.european-left.org/wp-content/uploads/2024/03/2024-Manifesto-English-European-Left.pdf.

European People's Party – EPP. 2024. *Our Europe, a safe and good home for the people*. https://www.epp.eu/files/uploads/2024/03/Manifesto_2024.pdf.

Europe of Sovereign Nations – ESN. 2024. *Political program*. https://esn-party.eu/political-program.

European Union. 2024. "Turnout by year". Accessed November 24, https://results.elections. europa.eu/en/turnout/.

Green-Pedersen, Christoffer. 2004. "Center parties, party competition, and the implosion of party systems: A study of centripetal tendencies in multiparty systems". *Political Studies*, 5(2): 324–341.

Henley, Jon and Pjotr Sauer. 2023. "Why are younger voters flocking to the far right in parts of Europe?" *The Guardian*. Accessed November 24, https://www.theguardian.com/world/2023/dec/01/younger-voters-far-right-europe.

Katz, Richard and Peter Mair. 1993. "The evolution of party organizations in Europe: the three faces of party organization". *The American Review of Politics*, 14(4): 593–617.

Mair, Peter. 2006. "Party system change". In *Handbook of Party Politics*, eds. Richard S. Katz and William Crotty, 63–73. London: SAGE Publications Ltd.

Marti, Pablo Abril and Mariusz Maciejewski. 2024. "The European Parliament: electoral procedures". *European Parliament*. Accessed November 22, https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/21/the-european-parliament-electoral-procedures.

Milovanovic, Ivan i Ivana Radić-Milosavljevic. 2019. "Izbori za Evropski parlament: od nacionalnih izbora drugog reda do evropeizovanog drugorazrednog takmičenja". *Godišnjak Fakultet političkih nauka*, 13: 55–73.

Norris, Pippa and Ronald Inglehart. 2019. *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Party of European Socialists – PES. 2024. *The Europe we want. Social, democratic, sustainable*. https://pes.eu/wp-content/uploads/2024/03/2024_PES_Manifesto_EN.pdf.

Patriots for Europe – PfE. 2024. https://patriots.eu/manifesto.

Raunio, Tapio and Karl Magnus Johansson. 2024. "Advocating for further integration: Europarties in the 2024 European Parliament elections". *UI Paper No 1*.

Reif, Karlheinz and Hermann Schmitt. 1980. "Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European election results". *European Journal of Political Research*, 8(1): 3–44.

Rodríguez-Pose, Andrés. 2018. "The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)". *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1): 189–209.

Rodríguez-Pose, Andrés, Lewis Dijkstra and Hugo Poelman. 2024. "The geography of EU discontent and the regional development trap". *Economic Geography*, 100(3): 213–245.

Sartori, Giovanni. 2005. *Parties and party systems: a framework for analysis.* Colchester: ECPR Press.

Schminke, Tobias Gerhard. 2024. "Greens in the EU election: down in the West, up in the East, South and North". *Heinrich Boll Stiftung*. Accessed November 22, https://eu.boell.org/en/2024/06/11/greens-eu-ep-election-2024.

Vinocur, Nicholas and Victor Goury-Laffont. 2023. "Europe's 'foreigners out!' generation: Why young people vote far right". *Politico*. Accessed November 22, https://www.politico.eu/article/far-right-europe-young-voters-election-2024-foreigners-out-generation-france-germany/.